

An Examination of the Components and Factors for Increasing Youth Engagement with the Mosque Based on the Theory of Righteous Action

Hossein Honarvar Sediqian¹ Omid Abdollahi Shotorkhoft²
 Mohammad Javad Valizadeh³

Received: 2025/02/19 • Revised: 2025/02/23 • Accepted: 2025/03/16 • Published online: 2025/05/04

Abstract

Given the unique characteristics of youth and the mosque's potential in manifesting its educational and nurturing functions for human prosperity, the connection between youth and the mosque is not just a choice but a necessity. What makes this research important is the contemporary changes in Iranian society and the decline of religious inclinations and behaviors among the youth. Therefore, the issue of youth engagement with the mosque is a primary concern for the highest authorities in Iran. This study aims to examine the most important components and factors influencing the increased engagement of youth with the mosque. This research is descriptive-survey in nature, utilizing interviews and the

1. Assistant Professor, Supreme Council of the Cultural Revolution (Corresponding Author).
 honarvar1360@yahoo.com.

2. PhD student in Futures Studies, University of Tehran, Tehran, Iran. omi21a@gmail.com.

3. Assistant Professor, Supreme Council of the Cultural Revolution. mj.valizadeh@sccr.ir.

* Honarvar Sediqian, H., Abdollahi Shotorkhoft, O., & Valizadeh, M. J. (2025). An Examination of the Components and Factors for Increasing Youth Engagement with the Mosque Based on the Theory of Righteous Action. *Journal of Islamic Governance Studies*, 1(1), pp. 262-307.
<https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2025.71174.1014>

* **Publisher:** Islamic Propagation Office of the Seminary of Qom (Islamic Sciences and Culture Academy, Qom, Iran). ***Type of article:** Research Article

© The Authors

Delphi method to explore the factors affecting youth-mosque relations. The data analysis uses thematic analysis, resulting in 61 basic themes, 7 organizing themes, and 3 overarching themes. The revival of traditional mosque functions alongside the central role of the mosque in various matters, as well as the high level of education and knowledge of the imam, are considered the most important factors for increasing youth engagement with the mosque. The most important recommendations to improve youth engagement with the mosque include promoting significant initiatives such as the Salehin plan and establishing a mosque policy council.

Keywords

Youth, Engagement, Mosque, Theory of Righteous Action.

دراسة مكّونات وعوامل زيادة ارتباط الشباب بالمسجد

بناءً على نظرية العمل الصالح

حسين هنرور صديقيان^١ أميد عبدالله شتر خفت^٢ محمد جواد وليزاده^٣

تاريخ الاستلام: ٢٠٢٥/٠٢/١٩ • تاريخ التعديل: ٢٠٢٥/٠٢/٢٣ • تاريخ القبول: ٢٠٢٥/٠٣/١٦ • تاريخ النشر الإلكتروني: ٢٠٢٥/٠٥/٠٤

الملخص

نظراً لخصائص الفريدة لمرحلة الشباب وإمكانات المسجد في إظهار الأدوار (الوظائف) التعليمية والتربوية التي تسهم في تحقيق السعادة الإنسانية، فإن ارتباط الشباب بالمسجد ليس مجرد اختيار بل هو ضرورة. وما يجعل هذا البحث ضرورياً هو التحولات الحالية في المجتمع الإيراني وتراجع التوجهات (الميول) والسلوكيات الدينية للشباب. بناءً على ذلك، أصبحت مسألة ارتباط الشباب بالمسجد هاجساً كبار المسؤولين في النظام. يهدف هذا البحث إلى دراسة أهم المكوّنات والعوامل المؤثرة في زيادة ارتباط الشباب بالمسجد. هذا البحث من البحوث الوصفية - المسحية (الاستقصائية)، وقد تناول عوامل ارتباط الشباب بالمسجد من خلال إجراء المقابلات واستخدام طريقة دلفي. ولتحليل البيانات، تم الاعتماد على منهج تحليل

١. أستاذ مساعد في المجلس الأعلى للثورة الثقافية (الكاتب المسؤول). honarvar1360@yahoo.com
٢. طالب الدكتوراه في دراسات المستقبل، جامعة طهران، طهران، إيران. omi21a@gmail.com
٣. أستاذ مساعد في المجلس الأعلى للثورة الثقافية. mj.valizadeh@sccr.ir

* صديقيان، حسين هنرور، عبدالله شتر خفت، أميد، وليزاده، محمدجواد. (٢٠٢٥). دراسة مكّونات وعوامل زيادة ارتباط الشباب بالمسجد بناءً على نظرية العمل الصالح، دراسات الحوكمة الإسلامية، ١ (١)، صص ٢٦٢-٣٠٧.

<https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2025.71174.1014>

□ التصنيف: علمية محكمة، الناشر: مكتب الإعلام الإسلامي للثورة العلمية في قم (المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية، قم، إيران) © الكتاب

المضمون، حيث تم استخراج ٦١ مضموناً أساسياً، و٧ مضامين تنظيمية، و٣ مضامين شاملة في عملية تحليل المضمون. ومن أهم العوامل الأساسية التي تزيد في ارتباط الشباب بالمسجد: إحياء الوظائف التقليدية للمسجد، بجانب جعل المسجد محوراً في مختلف الأمور، وارتفاع مستوى التعليم والثقافة لدى إمام المسجد. أمّا أهم الاقتراحات لتحسين وضع ارتباط الشباب بالمسجد فتشمل: الترويج لمشاريع مهمة مثل مشروع «الصالحين»، وتشكيل مجلس صنع السياسات للمسجد.

الكلمات المفتاحية

الشباب، الارتباط، المسجد، نظرية العمل الصالح.

بررسی مؤلفه‌ها و عوامل افزایش ارتباط جوانان با مسجد،

مبتنی بر نظریه‌ی عمل صالح

حسین هنرور صدیقیان^۱ امید عبدالحی شترخفت^۲ محمدجواد ولیزاده^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۱ • تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۱۲/۰۵ • تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۶ • تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۲/۱۴

چکیده

با توجه به خصوصیات منحصربه‌فرد دوره‌ی جوانی و قابلیت‌های مسجد در بروز و ظهور کارکردهای آموزشی و تربیتی در جهت سعادت بخشی به انسان، ارتباط جوان با مسجد، نه یک انتخاب، بلکه یک ضرورت است. آنچه به شکل دهی این تحقیق، ضرورت می‌دهد تحولات امروز جامعه‌ی ایرانی و افول گرایش‌ها و رفتارهای دینی در جوانان است. بر همین اساس است که موضوع ارتباط جوانان با مسجد، دغدغه‌ی عالی‌ترین مسئولان نظام است. در این تحقیق در نظر است تا به بررسی مهم‌ترین مؤلفه‌ها و عوامل تأثیرگذار بر افزایش ارتباط جوانان با مسجد پرداخته شود. این پژوهش از نوع تحقیقات توصیفی - پیمایشی است و با انجام مصاحبه و به روش دلفی به بررسی عوامل ارتباط جوانان با مسجد پرداخته است. برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون استفاده می‌گردد. در فرآیند تحلیل مضمون صورت گرفته تعداد ۶۱ مضمون پایه، ۷ مضمون سازمان‌دهنده و ۳ مضمون فراگیر استخراج گردید.

۱. استادیار، شورای عالی انقلاب فرهنگی (نویسنده مسئول). honarvar1360@yahoo.com.
۲. دانشجوی دکتری آینده پژوهی دانشگاه تهران، تهران. ایران. omi21a@gmail.com.
۳. استادیار، شورای عالی انقلاب فرهنگی. mj.valizadeh@sccr.ir

* صدیقیان، حسین هنرور؛ عبدالحی شترخفت، امید و ولیزاده، محمدجواد. (۱۴۰۴). بررسی مؤلفه‌ها و عوامل افزایش ارتباط جوانان با مسجد، مبتنی بر نظریه‌ی عمل صالح مطالعات حکمرانی اسلامی، ۱۱(۱)، صص ۲۶۲-۳۰۷.

<https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2025.71174.1014>

□ نوع مقاله: پژوهشی؛ ناشر: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم (پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران) © نویسندگان

احیای کارکردهای سنتی مسجد در کنار محوریت یافتن مسجد در امور مختلف و بالا بودن سطح تحصیلات و سواد امام جماعت از مهم‌ترین عوامل اساسی در افزایش ارتباط جوانان با مسجد قلمداد می‌شود. مهم‌ترین پیشنهادها برای بهبود وضعیت ارتباط جوانان با مسجد عبارتند از: ترویج طرح‌های مهمی مانند طرح صالحین و تشکیل شورای سیاست‌گذاری مسجد.

کلیدواژه‌ها

جوانان، ارتباط، مسجد، نظریه‌ی عمل صالح.

۱. مقدمه و بیان مسأله

در جهان‌بینی دینی باید فرصت جوانی را مغتنم شمرد و قبل از زوال فرصت، به فکر تربیت دینی انسان‌ها در دوره‌ی جوانی بود؛ به این گزاره در متون دینی اشاره شده و به عنوان نمونه آمده است: «جوان مؤمنی که به قرائت قرآن می‌پردازد، قرآن با گوشت و خونش درمی‌آمیزد» (کلینی، ۱۳۸۸ق، ج ۲، ص ۶۰۳). نیز مردی که از مبلغان تشیع و دوستان امام صادق علیه السلام بود، روزی شرفیاب محضر آن حضرت شد، امام علیه السلام از او سؤال کرد: «مردم بصره را در پذیرش آئین تشیع چگونه یافتی؟» عرض کرد: «عده اندکی تعالیم اهل بیت علیهم السلام را پذیرفتند. امام علیه السلام فرمود: «توجه خود را به نسل جوان معطوف دار و نیروی خویش را در راه هدایت آنان به کار انداز، زیرا جوانان زودتر حق را پذیرفته و سریع‌تر به هر خیر و صلاح می‌گیرند» (کلینی، ۱۳۸۲ق، ج ۱، ص ۱۳۴).

بنیان‌گذار کبیر جمهوری اسلامی ایران هم با نظر به این واقعیت می‌گوید: «جوان‌های ما، آنهایی که مقتدرات مملکت به دست آنها خواهد آمد، زیر دست معلمین باید تربیت شوند، اگر تربیت صالح شدند، مملکت صالح به دست ما می‌افتد و اگر خدای نخواست تربیت‌های غیرالهی شد، مملکت از دست می‌رود» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۶، ص ۱۴۰).

این تحقیق به بیان عوامل افزایش ارتباط جوانان با مسجد می‌پردازد که آن را تحت عنوان نیازسنجی نیز می‌توان مطرح ساخت، زیرا درواقع به بررسی آن دسته از نیازهای ارتباطی جوان با مسجد می‌پردازد که برآورده شدن آن‌ها سبب افزایش ارتباط آنان با مسجد خواهد شد.

آنچه به شکل‌دهی این تحقیق در زمان حال، ضرورت می‌دهد و انجام آن را مفید می‌سازد، تحولات امروز جامعه‌ی ایرانی (در دو - سه دهه‌ی اخیر) و افول گرایش‌ها و رفتارهای دینی - ولو به صورت مختصر - در جوانان ایرانی است. بر همین اساس است که موضوع ارتباط جوانان با مسجد، دغدغه‌ی عالی‌ترین مسئولان نظام قرار گرفته و در بیانات امام علیه السلام به عنوان نمونه آمده است: «نباید فقط پیرمردها و از کارافتاده‌ها به مساجد بروند؛ مساجد باید از جوان‌ها مجتمع شود» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۳، ص ۳۲۵).

اهمیت «دوره‌ی جوانی» و نیز «نهاد مقدس مسجد» بر کسی پوشیده نیست؛ چنان‌که «دوره‌ی جوانی» به عنوان مهم‌ترین فصل از زندگی هر انسانی، نقش تعیین‌کننده‌ای در موفقیت و احیاناً شکست هر فردی دارد و نحوه‌ی زندگی در پیری، بسته به نوع زندگی در جوانی دارد؛ زیرا دوره‌ی پیری، دوره‌ی اقدامات و تصمیمات بنیادین و بزرگ نیست، همچنان‌که دوره‌ی فراگیری و تعلیم مهارت‌های زندگی اعم از دنیوی و اخروی نیز نیست، بلکه همه‌ی این‌ها عمدتاً در فصل جوانی حاصل می‌شود. در آن سوی قضیه، «نهاد مقدس مسجد» به عنوان عالی‌ترین نهاد دینی، نقش تعیین‌کننده‌ای در دینداری مردم و خصوصاً جوانان دارد؛ بدین صورت که اولاً کارکرد اصلی و اولیه‌ی آن که سجده‌گاه و محل عبادت و اقامه‌ی نماز جماعت بودن است، سبب معنویت‌بخشی و تقرب انسان به خداوند می‌شود، ثانیاً برقراری ارتباط با افراد مسجدی که به تعبیر قرآن انسان‌های پاک و طاهرالقلب هستند، سبب آشنایی با رفتارهای مطلوب دینی و الگوگیری از سبک زندگی، اندیشه‌ها و افکار آن‌ها می‌شود و ثالثاً با نظر به کارکردهای دیگر مسجد که از زمان پیامبر ﷺ بوده و هیچ‌وقت به کارکرد دینی مسجد اکتفا نشده، استعداد و قابلیت مسجد در عملی شدن این کارکردها، سبب رفع مسائل و مشکلات عدیده افراد و خصوصاً جوانان شده و ضمن آگاهی‌بخشی و معرفت‌دهی، بین آنها و مسجد ارتباط وثیق قلبی ایجاد می‌نماید و از دین و مسجد، ذائقه‌آفرینی مثبت و جذاب در ذهن و فکرشان شکل می‌دهد.

در کلام مقام معظم رهبری نیز آمده است:

«مسجد در صدر اسلام، مرکز همه‌ی تصمیم‌گیری‌های مهم و کارهای بزرگ بود؛ در صدر اسلام، در زمان نبی مکرم اسلام و همچنین در زمان حکومت با برکت امیرالمؤمنین، مسجد مرکز همه‌ی تصمیم‌گیری‌های مهم و کارهای بزرگ بود... به‌طور کلی مسجد به عنوان یک پایگاه دین، عبودیت و معرفت، می‌تواند برای جوامع اسلامی منشأ و سرآغاز حرکات بزرگ و برکات ماندگار باشد» (خامنه‌ای، ۱۳۷۵/۱۰/۱۹).

«مسجد، هم مدرسه است، هم دانشگاه، هم مرکز تفکر و تأمل، هم مرکز تصفیه‌ی

روح، هم مرکز خلوص و مرکز اتصال بنده به خدا است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۵/۱۰/۱۹) «مساجد باید مدرّس تفسیر و حدیث و منبرِ معارف اجتماعی و سیاسی و کانون موعظه و پرورش اخلاق باشند (خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۰۷/۲۰).

با توجه به خصوصیات منحصربه‌فرد دوره‌ی جوانی و یا خصوصياتی که در دوره‌ی جوانی بیشتر بروز و ظهور دارد و نیز با توجه به قابلیت‌های مسجد در بروز و نمود کارکردهای آموزشی و تربیتی و سایر کارکردها در جهت سعادت بخشی واقعی به انسان و رفع مشکلات وی، ارتباط جوان با مسجد، نه یک انتخاب بلکه یک ضرورت است. مسأله‌ی اصلی این تحقیق آن است که بررسی‌های میدانی نشان می‌دهد بسیاری از جوانان جامعه، ارتباط وثیق و تنگاتنگی با مسجد ندارند. هدف این تحقیق آن است که به بررسی مهم‌ترین مؤلفه‌ها و عوامل تأثیرگذار بر ارتباط جوانان با مسجد پرداخته شود و اولویت‌های آن مشخص گردد.

در مقاله‌ی پیش رو ابتدا به مرور ادبیات نظری پرداخته شده است تا مفاهیم "جوان"، "مسجد" و "ارتباط"، به خوبی تبیین شود. سپس برخی نظریه‌های غربی درباره‌ی چگونگی شکل‌گیری "رفتار" در انسان مورد بحث و بررسی قرار گرفته است و آن‌گاه ضمن نقد مبانی نظری مطرح‌شده، در نهایت چارچوب نظری مختار بر اساس معارف دینی و نظرات اندیشمندان دینی تعیین گردیده است. سپس روش انجام پژوهش به‌طور مختصر بیان و در آخر، یافته‌ها و نتایج تحقیق ارائه شده است.

۲. ادبیات موضوع و پیشینه

۲-۱. ادبیات نظری

مبانی نظری

مباحثی همچون مفهوم‌شناسی علمی و عملیاتی «جوان»، «مسجد» و «ارتباط»، ماهیت‌شناسی از جنبه وجودی و کارکردی و نیز ادبیات مربوط به ضرورت ارتباط جوان با مسجد در این قسمت مطرح خواهد شد.

جوان

واژه «جوان» یا «بُرنّا»، در زبان فارسی چنان که در فرهنگ عمید آمده است، به انسان یا حیوان یا درخت که به حدّ میانه عمر طبیعی خود رسیده باشد، گفته می‌شود (عمید، ۱۳۸۶، ص ۴۷۴).

البته در نگاه حکیمانه و در اصطلاح اهل بیت (علیهم‌السلام)، جوان و جوانی با مفهوم رایج آن که بیشتر ملازم با قدرت جسمانی و زور بازو و محدودی سنی خاص است، یکی نیست؛ چنان که امام صادق (علیه‌السلام) فرمود: فتی یعنی مؤمن، همانا اصحاب کهف همه بزرگسال بودند ولی خداوند به دلیل ایمانشان، آنان را «فتیه» و جوان (جوانمرد) نامیده است (کلینی، ۱۳۸۸ق، ج ۸، ص ۳۹۵).

برای تعریف عملیاتی از جوان، ناگزیر از تعیین بازه‌ی سنی مشخص برای آن هستیم. براین اساس، «جوان» در این تحقیق، شامل تمام افرادی می‌شود که در بازه‌ی سنی ۱۵ تا ۲۹ سال و البته در مناطق ۲۲ گانه‌ی شهر تهران قرار دارند. این تعریف از جوان علاوه بر سازمان ملی جوانان وقت^۱، مبنای عمل مرکز آمار ایران در آمارهای مربوط به اشتغال و بیکاری نیز می‌باشد.

این تعریف چنان که مشاهده می‌شود عمومیت دارد و شامل تمام افراد در این بازه‌ی سنی می‌شود. لذا زن و مرد بودن، دانشگاهی و غیردانشگاهی بودن، دانش آموز و غیردانش آموز بودن، باسواد و بی سواد بودن، شاغل یا بیکار بودن و سایر مسائل عارضی بر حقیقت انسان، تأثیری در شمول مفهوم جوان بر آن فرد نخواهد داشت.

مسجد

واژه‌ی مسجد در لغت، اسم مکان «سَجَد، یَسْجُد» به معنای جایگاه سجده و محل عبادت است و هرچند در تعریف لغوی مسجد در معاجم و فرهنگ‌های لغت، تعابیر گوناگون وجود دارد ولی تمامی آنها به مفهوم گفته‌شده بازگشت می‌کند، چنان که زجاج در تعریف «مسجد» می‌گوید: هر جایی که در آن عبادت شود، «مسجد» است

۱. تعریف جوان و جوانی در مصوبات بیست و سومین جلسه شورای عالی جوانان، مورخ ۱۳۸۴/۲/۷.

(زییدی، بی تا، ج ۲، ص ۳۷۱) و در مفردات راغب اصفهانی آمده است: «مسجد» به معنی محل نماز خواندن است، به اعتبار وجود مفهوم «سجده کردن» در ضمن لفظ مسجد که در نماز اتفاق می افتد (اصفهانی، بی تا، ص ۲۷۱).

به این ترتیب، مسجد که در زبان عربی اسم مکان مشتق از ریشه‌ی ثلاثی مجرد سجد است، در زبان فارسی به معنای جایگاه نماز و محل عبادت به کار رفته است.

در اصطلاح عرفی، مسجد عبادت گاه خاص مسلمانان است، ولی در قرآن کریم بر معابد اهل کتاب نیز اطلاق شده است: «... قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَفْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا؛ آنان که به احوال اصحاب کهف اطلاع یافتند، گفتند: به یادگار آنان برایشان مسجدی می سازیم» (کهف، ۲۱) و «سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا...؛ پاک و منزّه است خدایی که شی بنده‌ی خود، محمد ﷺ را از مسجد حرام به مسجد اقصی که پیرامونش را مبارک و پر نعمت ساخت، سیر داد تا آیاتمان را به او بنمایانیم» (اسراء، ۱).

اما در اصطلاح شرعی، مسجد به مکان معین برای نماز نیز اطلاق شده، چنان که در متون فقهی در این باب آمده است: «منظور از مسجد، مکانی است که برای نماز خواندن هر مسلمانی اختصاص یافته است» (نجفی، ۱۳۹۲ق، ج ۱۴، ص ۶۱).

لیکن از حیث تعریف عملیاتی در این تحقیق، به هر مکان مقدسی که نماز جماعت در آن برگزار می گردد و فعالیت های دینی همچون معرفت بخشی نسبت به آموزه های دینی صورت می گیرد، «مسجد» اطلاق می شود، همچنین مراکزی که بایستی رویکردهای مذکور را داشته باشند ولی به هر دلیلی، تعطیل یا نیمه تعطیل اند و فعالیت های مذکور در آنها انجام نمی گیرد، همه را شامل می شود. لذا مفهوم مسجد در این تحقیق، شامل مساجد، حسینیه ها، حرم های مطهر ائمه (علیهم السلام)، امام زادگان، نمازخانه های مدارس، ادارات، خوابگاه ها و امثال آن می شود.

ارتباط با مسجد

ارتباط فرایندی است که در آن بین دو چیز، پیوند برقرار می شود. این تعریف را

می‌توان از تعریف حرف ربط، استنباط نمود که دهخدا در مورد آن می‌گوید: حرف ربط، واژه‌ای است که دو عبارت یا دو واژه را به یکدیگر پیوند دهد (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۵).

بنابراین اولاً ارتباط می‌تواند انواع مختلف داشته باشد، مانند ارتباطات انسانی (دارای شقوقی چون: ارتباطات غیرکلامی، تصویری، کلامی و نوشتاری) و ارتباطات غیرانسانی (دارای انواعی چون: ارتباطات حیوانات، گیاهان و قارچ‌ها با همدیگر) و نیز ارتباطات انسان با غیرانسان (مانند ارتباط انسان با ابزارها و نهادهای اجتماعی مانند ارتباط با کتاب، مدرسه و مسجد). درثانی دلایل پیوند و ارتباط می‌تواند متعدد و مختلف باشد، همچنان‌که ابزارهای آن متعدد و مختلف است.

آنچه در این تحقیق، از مفهوم «ارتباط» جوان با مسجد مد نظر است، عبارت است از ارتباط با دو شاخص که عبارتند از:

۱. ارتباط فیزیکی از طریق حضور در نماز جماعت.

۲. ارتباط ارزشی از طریق انتقال مفاهیم اسلامی از نهاد مسجد به جوان که البته نفس حضور در نماز جماعت، حداقل‌های ارتباط ارزشی را زمینه‌سازی می‌کند.

بنابراین حضور در مسجد به واسطه‌ی شرکت در مراسم ختم یا حتی اشتغال در مسجد همچون خادم مسجد بودن، در صورتی که در نماز جماعت یا برنامه‌های فرهنگی آن حضور نیابد و انتقال ارزش (به صورت بالقوه نه لزوماً بالفعل) رخ ندهد «ارتباط» محسوب نخواهد شد.

۲-۲. نظریه‌های این حوزه

در این قسمت با تکیه بر ادبیات نظری، به بررسی تعدادی از نظریه‌های مربوطه پرداخته می‌شود و با انتخاب نظریه‌ی مختار به شکل مدلل، ایضاح مفهومی لازم از جوانب و ابعاد نظریه و همچنین مؤلفه‌ها و نهایتاً شاخص‌های آن صورت خواهد گرفت. درواقع در این مرحله به دنبال آن هستیم تا ببینیم در خصوص این‌که «رفتار»های اجتماعی جوانان چگونه و تحت چه عواملی شکل می‌گیرد، چه نظریاتی مطرح شده است؟

براین اساس ابتدا به مبانی نظری مطرح شده در غرب، حول این موضوع که چطور می شود انسان ها را و یا حسب تحقیق، جوانان را جامعه پذیر نمود و «رفتار» آنها را با ارزش ها و هنجارهای جامعه سمت و سو داد، پرداخته می شود و آن گاه مبانی نظری مطرح شده در معارف دینی و نیز توسط اندیشمندان دینی، مورد بحث و بررسی قرار می گیرد و نهایتاً چارچوب نظری مختار تعیین و تبیین خواهد شد.

۲-۲-۱. نظریه مبادله‌ی کاسپر هومنز^۱

در نظریه‌ی مبادله‌ی هومنز، بیش از آن که روابط گروهی و نهادی قابل طرح باشند، رابطه‌ی فرد با فرد مطرح می شود و اساساً تأکید بر فرد یا روابط میان دو فرد است؛ لیکن هر نظریه‌ی جامعه‌شناختی باید به واحدهای جمعی بیش از دو نفر نیز توجه کند. هومنز نیز از سطح مبادله‌ی فرد با دیگری فراتر رفته و در نظریه‌ی خود، مسأله‌ی نهادها، گروه‌ها و زیرنهادها را هم مورد بررسی قرار داده است (آزاد ارمکی، ۱۳۸۱، ص ۲۴۷). هدف هومنز، تبیین رفتار و نه توصیف آن است. وی تلاش دارد تا در نهایت بگوید تبیین رفتار براساس متغیرهای وابسته به تأمل، احساس، عاطفه و فعالیت صورت می گیرد (آزاد ارمکی، ۱۳۸۱، ص ۲۵۰).

۲-۲-۲. نظریه‌ی کنش‌های اجتماعی پارسونز

پارسونز که از منتقدان نظریه‌ی هومنز است برخلاف وی، بر آن می کوشد تا نظریه‌ی کنش را از رفتارگرایی جدا سازد، لذا به نظر وی نظریه‌ای مانند رفتارگرایی که انسان‌ها را بدون توجه به جنبه‌ی ذهنی‌شان در نظر می گیرد، نمی تواند نظریه‌ی کنش قلمداد شود. اجزای چهارگانه‌ی نظام کنش پارسونز عبارتند از:

۱. ارگانیسم رفتاری

۲. نظام اجتماعی: پارسونز معتقد است یک نظام اجتماعی از مجموعه‌ای از

1. George Casper Homans

کنش گران فردی ساخته می‌شود که در موقعیتی که دست کم جنبه‌ای فیزیکی یا محیطی دارد، با یکدیگر کنش متقابل دارند. این کنش گران بر حسب گرایش به ارضای حد مطلوب، برانگیخته می‌شوند و رابطه‌ی آنها با موقعیت‌های خود و با یکدیگر، بر حسب و به واسطه‌ی یک نظام ساختاربندی‌شده فرهنگی و نهادهای مشترک، مشخص می‌شود (ریترز، ۱۳۷۹، ص ۱۳۴).

۳. نظام فرهنگی: پارسونز فرهنگ را نیروی عمده‌ای می‌انگاشت که عناصر گوناگون جهان اجتماعی و یا به تعبیر خودش، نظام اجتماعی را به هم پیوند می‌دهد. فرهنگ، میانجی کنش متقابل میان کنش گران است و شخصیت و نظام اجتماعی را با هم ترکیب می‌کند.

۴. نظام شخصیتی: پارسونز شخصیت را نظام سازمان‌یافته‌ای از جهت‌گیری و انگیزش کنش کنش گر فردی می‌انگارد. عنصر سازنده‌ی بنیادی شخصیت، تمایل نیازی است. پارسونز و شیلر تمایلات نیازی را از کنش‌ها متمایز کردند. به نظر آنها، کنش‌ها همان گرایش‌های فطری و در انرژی جسمانی که کنش را امکان‌پذیر می‌سازد، می‌باشند.

۲-۲-۳. نظریه‌ی نظام اجتماعی فرهنگی با رویکرد ایتیک^۱ و امیک^۲ کیلفورد گیرتز^۳
دو مفهوم ایتیک و امیک در انسان‌شناسی، توسط کیلفورد گیرتز وارد شده است و روشی جدید را به همراه دارد. در رویکرد ایتیک، به مطالعه‌ی مردم‌شناختی یک اثر یا یک موضوع پرداخته می‌شود. در واقع نگاه به موضوع پژوهش، یک نگاه از بیرون است. محقق تلاش می‌کند که نه احساسات خود را نسبت به موضوع پژوهش دخالت دهد و نه زبان توصیف و تحلیل خود را مطابق زبان موضوع پژوهش ارائه دهد. اما در رویکرد امیک، هدف محقق این است که از طریق تکنیک‌های مشاهده‌ی

1. Etic

2. Emic

3. Clifford Geertz

مشارکتی، غرق در موضوع پژوهش شود. معانی و دلیل‌های رفتارها و اعمال موضوع پژوهش را درک کند. این اتفاق زمانی می‌افتد که محقق تا اندازه‌ای در سوژه‌ی خود مستحیل شود تا بتواند به فهم برسد. محقق سعی می‌کند معانی و دلیل‌های رفتار و اعمال موضوع پژوهش را درک کند.

۲-۲-۴. نظریه‌ی سلسله‌مراتب نیازهای آبراهام مازلو^۱

به عقیده‌ی مازلو، هر فرد دارای تعدادی نیازهای ذاتی است که فعال‌کننده و هدایت‌کننده‌ی رفتارهای او است. این نیازها غریزی‌اند یعنی ما با آن‌ها به دنیا می‌آییم. اما رفتارهایی که ما برای ارضای آن‌ها به کار می‌بریم، اکتسابی هستند (کریمی، ۱۳۸۴، ص ۱۷۲). این نیازها بر اساس اهمیت، به ترتیب زیر قرار می‌گیرند:

الف) نیازهای فیزیولوژیکی؛

ب) نیاز به ایمنی؛

ج) نیازهای عشق و تعلق داشتن؛

د) نیاز به احترام؛

ه) نیاز به خودشکوفایی.

۲-۲-۵. نظریه‌ی عوامل بهداشت روانی و انگیزاننده‌ها

فردریک هرزبرگ^۲ برای بیان نظریه‌های رفتاری خود بر عوامل انگیزشی و عوامل بهداشتی یا محیطی تأکید می‌کند و می‌گوید نیازهای اساسی تحت عنوان دو عامل طبقه‌بندی شده‌اند:

۱. **عوامل انگیزشی:** که موجب رضایت فرد برای اجرای کار می‌شوند و عبارت‌اند از: کامیابی، معرفت و مسئولیت ارتقای نفس کار؛

1. Abraham Maslow

2. Fredrick Hertzberg

۲. عوامل بهداشتی یا محیطی: که مربوط به محیط کار می‌شوند و عبارت‌اند از: حقوق و دستمزد، سرپرستی، ارتباطات بین همکاران و شرایط کار (عسکریان، ۱۳۸۳، ص ۶۵).
هرزبرگ می‌گوید: نارضایتی از کار، نقطه‌ی مخالف رضایت نیست، اگر عوامل نارضایتی از محیط کار حذف شود، الزاماً سبب رضایت شغلی نخواهد شد، بلکه فقط نارضایتی برطرف می‌شود، اما رضایت هم نیست. ویژگی‌هایی مثل مدیریت و سیاست شرکت، سرپرستی، روابط بین افراد، شرایط کاری و حقوق، عوامل بهداشتی شناخته شده‌اند (هرسی و بلانچارد، ۱۳۷۵، ص ۳۳۲).

۲-۲-۶. نظریه‌ی انتظار ویکتور روم^۱

این نظریه به وسیله‌ی ویکتور روم ابداع شده است. فرض اولیه‌ی این نظریه آن است که انگیزش، به میزان علاقه‌ی شخص به دستیابی به چیزی و احتمالی که برای تحقق آن قائل است، بستگی دارد. به عبارت دیگر، میزان تولید مورد نظر فرد در یک زمان مشخص، به هدف خاص او و پنداشت یا برداشت وی از ارزش نسبی عملکرد بستگی دارد. براساس این نظریه، یک فرد زمانی دست به تلاش می‌زند که بداند اولاً این کوشش به رسیدن به هدف انجامد؛ ثانیاً آن هدف برای او مهم است؛ ثالثاً به‌دست آوردن آن هدف یک نیاز او را ارضا می‌کند و برآوردن آن نیاز ارزش این مقدار تلاش را دارد (جیمز و همکاران، ۱۳۷۹، ص ۷۷۹).

۲-۳. جمع‌بندی نظریه‌ها و بیان چارچوب نظری مختار

چنان‌که ملاحظه می‌شود، تقریباً رویکرد تمام نظریات طرح‌شده، در وهله‌ی اول انسان‌محوری و در گام بعدی تحلیل رفتارهای انسان بر اساس «منافعی» است که می‌توانند «نیاز»های او را برآورده سازند. لذا این نظریات دو پیش‌فرض عمده دارند که یکی از آن‌ها از اساس اشتباه است و محدودیت در افق دید دارد و دیگری، ناقص است

1. Victor Room

و جامعیت لازم را برای شمول تمام مصادیق ندارد. توضیح تفصیلی دو پیش فرض آنکه: پیش فرض اول این نظریات آن است که هر رفتاری که از انسان سر می زند باید یک توجیه عقلانی مبنی بر سود و منفعت داشته باشد و بتواند نیازی از نیازهای وی را برآورده سازد و گرنه انسان عاقل، کار و رفتاری را که نفعی برایش در پی نداشته باشد و یا ضررش از نفعش بیشتر باشد انجام نمی دهد.

در همین راستا، موضوع «منفعت» در رفتار، با «نیاز» انسان ارتباط تنگاتنگ دارد و مفهوم منفعت داشتن یک چیز و یا رفتار، صرفاً بر حسب میزان برآورده ساختن «نیاز» انسان تعریف می شود، لذا این نظریات، بررسی انگیزه های انسان در انجام «رفتار» را از مسیر «نیاز» پی گرفته اند. به عنوان مثال حسب این نظریات و در موضوع تحقیق، یک جوان زمانی «رفتار» مسجد رفتن را از خود بروز می دهد که برایش منفعت علی حده داشته باشد و یا حداقل سود آن بیشتر از هزینه اش باشد، که این هم از طریق بررسی نیازهای جوان به دست می آید؛ بدین صورت که حسب این مبانی نظری، بایستی نیازهای انسان و فرد جوان را ابتدا تعیین نمود و آنگاه بررسی کرد که رفتار «ارتباط داشتن با مسجد»، در برآورده ساختن کدام یک از نیازهای وی نقش ایفا می کند؟ نیز در سودرسانی به او چه تأثیری دارد؟ و متقابلاً این رفتار، وصول به کدام نیازها را سخت تر می کند و هزینه های مادی و غیرمادی برایش به وجود می آورد؟ نهایتاً، با حساب و کتاب این ها است که مشخص می شود، حسب میزان سود، چه میزان رغبت برای انجام عمل در شخص پیدا خواهد شد.

این پیش فرض از اساس اشتباه است و مشکل آن در محدود نمودن همه ی رفتارهای انسانی به انگیزه ی «رفع نیاز» است و چنان می نماید که هر رفتاری خارج از این اسلوب و بدون این که برای رفع نیاز شخص باشد، یا امکان وجودی ندارد و یا عملی سفیهانه است! این در حالی است که بخش قابل توجهی از رفتارهای انسان و خصوصاً در جامعه ی دینی، خارج از نظریه ی «نیاز» است و برای برآورده ساختن نیازهای خود شخص و نیل به منفعت نیست. به عنوان نمونه بخشی از رفتارها که برخاسته از فضائل اخلاقی و برآمده از فطرت پاک انسانی است، توجیه اقتصادی ندارند و حتی آنها را

برای برآورده ساختن نیاز روانی فرد نیز - که در برخی نظریات دیده می‌شود - نمی‌توان تعمیم داد.

نقطه‌ی تمرکز و تکیه‌گاه اصلی این نظریات که منشأ و مسبب این چنین خروجی‌هایی شده، همان دیدگاه اُمانیستی و انسان‌محوری است که با اصل قرارداد «انسان»، وی را مختار مطلق دانسته‌اند و چنین فرض گرفته‌اند که «انسان»، خودش صاحب اختیار مطلق خودش است. در این جهان‌بینی، همه چیز حول محور سود انسان و برآورده شدن نیازهای وی و نیل به لذت‌های مادی بیشتر، تفسیر می‌شود و حال آنکه این دیدگاه کاملاً در تضاد با جهان‌بینی خدامحور است که انسان را مخلوق خدا و موجودی مکلف به پیروی از منطق و حقیقت می‌داند. لذا در جهان‌بینی اسلامی، همه‌ی رفتارها لزوماً با توجیه رفع نیاز انسان نیست، هرچند ممکن است برخی از رفتارها، نیازی از نیازهای انسان را نیز برآورده سازد. بسیاری از رفتارها هستند که در جامعه‌ی دینی رخ می‌دهند در حالی که صرفاً به خاطر این است که خدا انسان را مکلف به انجام آن نموده است و ما ممکن است هیچ رفع نیازی را در انجام آن رفتار تشخیص ندهیم و نیز بسیاری از رفتارها برخاسته از وجه تمایز انسان با حیوان یعنی منطق، عقل و شعور وی است؛ در حالی که به لحاظ مادی، نیازی را بر نمی‌آورد و جز هزینه و ضرر چیز دیگری در دیدگاه غربی ندارد. چنان‌که می‌فرماید: «خدایا، تو را به جهت ترس از عذابت و طمع در بهشت عبادت نکردم، بلکه تو را شایسته عبادت یافتم و آنگاه به عبادت تو برخاستم» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۱، ص ۱۴).

اما پیش‌فرض دوم، محدود نمودن نیازها و سودها به نیازها و سودهای جسمانی و مادی است و چنان نشان می‌دهد که نیازها، سود و هزینه‌ی انسان غیر از این دنیا و زندگی روزمره‌ی آن، جای دیگری قابل تعریف نیست. این پیش‌فرض برآمده از جهان‌بینی هوس‌مدار، مشکل عدم جامعیت دارد و همه‌ی نیازها، سودها و هزینه‌ها را شامل نمی‌شود و بر همین مبنا، از جهان‌بینی اسلامی فاصله زیادی دارد؛ زیرا سودها و هزینه‌های عظیم سرای اخروی را که سود و زیان این دنیا در برابر آن رقمی نیست، به هیچ می‌انگارد و از منظر آن، نیازهای انسان عمدتاً حسی و مربوط به زندگی حیوانی

است؛ حال آن که نیازهای معنوی و روحی همچون حقیقت گرایی و خضوع در برابر حق مطلق و پرستش وی، بخشی انکارناپذیر از نیازهای انسان در جهان بینی اسلامی است. نیاز به کمال و انجام رفتارهایی برای نیل به کمال واقعی، در بالاترین سطح از نیازهای انسان فهیم و عاقل - و نه انسان هوس مدار - قرار دارد که در این نظریات مغفول عنه واقع شده است.

حال بر اساس آنچه گفته شد، مبنای نظری خود را بر اساس جهان بینی اسلامی و مستخرج از کتاب آسمانی و هدایت گر، اخذ می نماییم؛ کتابی که بر اساس شناخت کامل از جایگاه انسان در نظام خلقت، نیازها و منافع او و نیز توانایی ها و قابلیت های بالفعل و بالقوه ی وی، نازل شده است. نظریه ی «عمل صالح» برگرفته از قرآن کریم و دیدگاه های انسان شناختی آن است که مطابق آن علل، عوامل و زمینه های متعددی در بروز و ظهور یک رفتار دینی و یا عدم شکل گیری آن تأثیر گذار می باشند.

بنابراین در این نظریه نیز همچون نظریات غربی که در پی یافتن علل رفتارهای انسان ها بودند، همان مسیر پیموده می شود؛ لیکن از منظر جهان بینی اسلامی که با دو مزیت عمده نسبت به آن ها، یعنی جامعیت و نیز قرین واقعیت بودن و تجربی نبودنش، همراه است. توضیح آنکه:

مبانی نظری در موضوع رفتارشناسی، از انسان و نیز از قوانین، سنت ها، ضرورت ها و شرایطی بحث می کند که بر روی رفتارهای انسان و نحوه ی تحول در آن تأثیر می گذارد و نحوه ی تغییر و تحول در آنها را ارائه می کند که براین اساس، انواع گزاره های تجویزی درباره ی رفتار و جامعه پذیری آن شکل می گیرد و قابل تأیید و اجرا می شوند.

بنابراین، مبانی نظری غربی در حوزه ی تحلیل رفتار انسان ها، اولاً نگاه محدود دارند و همه ی رفتارهای انسانی را با یگانه انگیزه ی «منافع» و «رفع نیاز»، تحلیل و سنجش می کنند و درثانی خود انگیزه ی برآورده شدن نیاز نیز جامعیت ندارد و نیازها و منافع معنوی و اخروی انسان و نیز جنبه ی ملکوتی روح و فطرت انسانی را که منشأ بسیاری از رفتارها به منظور رفع نیازهای روحی و قدسی انسان است، نادیده می گیرد.

۴-۲. مؤلفه‌های نظریه‌ی «عمل صالح»

هرچند مؤلفه‌ها و عوامل زیادی را می‌توان یافت که در رفتارهای انسانی تأثیر دارند، لیکن طبق نظریه‌ی جامع «عمل صالح»، یک‌سری مؤلفه‌ی عمده و کلیدی وجود دارند که رفتارها و کنش‌های انسان‌ها تحت تأثیر آن‌ها بروز و ظهور پیدا می‌کند که مهم‌ترین این مؤلفه‌ها عبارتند از:

۱. نوع معرفت از «هستی»، «انسان» و نقطه‌ی رشد و کمال انسانی
۲. شناخت و آگاهی نسبت به «اخلاق و رفتار دینی و غیردینی»
۳. میزان ارتباط قلبی و عاطفی با عمل‌کننده (مقبولیت قلبی و هیجانی)
۴. وجود الگوهای عینی و عملی برای عمل‌کننده
۵. میزان بکارگیری تفکر و تعقل و گوش شنوا داشتن نسبت به حقیقت
۶. آمادگی روحی خود انسان از طریق انجام اعمال صالح و متقابلاً گناه نکردن
۷. ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر محیط زندگی فرد و جامعه (در همه‌ی حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی)
۸. شرایط اقتصادی خود فرد، افراد مرتبط و کلان جامعه
۹. شخصیت (شخصیت ژنتیکی وراثتی و اکتسابی متأثر از روزی حلال یا حرام)
۱۰. شرایط اجتماعی (سلامت جسمی و روانی و ایمنی از آسیب‌های اجتماعی) فرد و جامعه

۵-۲. پیشینه‌ی پژوهش

موضوع ارتباط جوانان با مسجد از زوایای مختلفی مورد بررسی قرار گرفته است. ارتباط مردم و جوانان با نهادهای دینی و مسجد و علل و عوامل تأثیرگذار بر آن، عوامل مؤثر بر دینداری جوانان و علل دین‌گریزی جوانان از موضوعاتی بوده که در سال‌های اخیر مورد توجه پژوهش‌گران قرار گرفته است. در ادامه تعدادی از پژوهش‌های مرتبط با موضوع تحقیق در جدول شماره (۱) ارائه گردیده است.

جدول ۱- پیشینه‌ی پژوهش

نویسندگان- روش استفاده شده	اهداف و یا پرسش‌های اصلی	مهمترین یافته‌ها
رضایی (۱۳۸۲)- کتابخانه‌ای	بررسی نقش و جایگاه مساجد در فرهنگ اسلامی	نقش مساجد در جوامع، مساجد و تعالی انسان، مساجد و جوانان، هنر در مساجد، احیای مساجد
کردستانی (۱۳۸۳)- پیمایش و پرسش‌نامه	بررسی عوامل مؤثر بر پایین بودن میزان ارتباط جوانان با مساجد در استان کرمان	هرچه دینداری فرد مدرن‌تر باشد، میزان ارتباط جوانان با مساجد در استان کرمان خواهد بود، البته عکس این نتیجه صادق نیست، یعنی دین‌داری سستی فاقد تأثیر معنادار بر میزان ارتباط با مسجد است.
نوروزی و فرهادیان (۱۳۹۳)- پیمایش و پرسش‌نامه	بررسی عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر دین‌داری جوانان	مصرف‌گرایی، پایگاه اجتماعی خانواده و گرایش به مدرنیته با دین‌داری رابطه‌ی معنادار و معکوس دارند و مذهبی بودن والدین و دوستان، رابطه‌ی معنادار و مستقیم با دینداری دارند.
دوغان (۱۳۸۴)- کتابخانه‌ای	تأثیر نماز بر شخصیت جوان و عوامل مؤثر بر گرایش جوانان به نماز از دیدگاه متون دینی	اگر جایگاه واقعی نماز برای جوانان و نوجوانان تبیین شود، علاوه بر آن که جذب نماز می‌شوند، شخصیت و هویت تازه‌ای می‌یابند و در طول عمرشان در هر محیطی که باشند، هیچ گاه نماز را ترك نمی‌کنند.

نویسندگان - روش استفاده شده	اهداف و یا پرسش‌های اصلی	مهمترین یافته‌ها
حسین زاده و نیازی (۱۳۹۸) - پیمایش اجتماعی و پرسش‌نامه	بررسی عوامل مؤثر بر گرایش جوانان به اقامه‌ی نماز جماعت (مطالعه‌ی موردی: دانشجویان دانشگاه کاشان)	چهار متغیر میزان دین‌داری، میزان آشنایی با نماز، کمیت و کیفیت جلسات در مسجد و فضای مناسب مسجد به تربیت بیشترین تأثیر را بر میزان شرکت دانشجویان در نماز جماعت داشتند.
محمدی (۱۳۸۳) - پیمایش	علل نمازگریزی و نقش رسانه در گسترش نماز	شناسایی علل و عوامل نمازگریزی در جامعه، عملکرد رسانه درباره‌ی گسترش فرهنگ نماز، ارائه‌ی راه کارهایی در سطح عموم جامعه به منظور گسترش نمازخوانی
نظیف (۱۳۸۹) - کتابخانه‌ای	حکمت نماز و علل کم‌توجهی بعضی جوانان به نماز و راهکارها	علل بی‌توجهی جوانان و دانش آموزان به نماز و راه کارهای عملی برای آن و نحوه‌ی تشویق دانش آموزان به نماز
جلالی (۱۳۸۱) - کتابخانه‌ای	علت دین‌گریزی جوانان	ارائه‌ی راهکارهایی برای جلوگیری از دین‌گریزی جوانان از جمله شناخت جوانان و نیازهای آنان، ایجاد فرصت‌ها و امکانات شاد و برقراری ارتباط بین سیستم ارزشی جوانان و بزرگسالان
منصوری (۱۳۸۶) - کتابخانه‌ای و پیمایشی	عوامل جذب جوانان و نوجوانان به مسجد	تعیین جایگاه و مکانیت مسجد بر اساس آموزه‌های وحیانی و شناسایی علل و عوامل گریز و گرایش مردم به مسجد

وجه نوآوری مقاله‌ی حاضر نسبت به مطالعات پیشین:

هرچند در نگاه اول و در موضوع جوانان و علل و عوامل تأثیرگذار بر دین‌داری آنها، تحقیقاتی صورت گرفته است، لیکن با اندکی دقت مشخص می‌شود که پژوهش و تحقیق مستقیم در این حوزه به‌طوری که مؤلفه‌ها و عوامل افزایش ارتباط جوانان با مسجد را شناسایی کند، وجود ندارد. ضمن اینکه در این پژوهش، نظریه‌ی «عمل صالح» مبتنی بر متون اصیل دینی ارائه شده است که از نوآوری‌های این تحقیق به حساب می‌آید.

۳. روش تحقیق

این تحقیق از نوع کاربردی است. همان‌طور که پژوهش کیفی دارای مبانی فلسفی مختلفی است، راه‌های گوناگونی نیز برای انجام آن وجود دارد. مسیر تحقیق به واقع نوعی راهبرد پژوهشی است که پیش‌فرض‌های فلسفی بنیادی طرح پژوهش و جمع‌آوری داده‌ها را در بر می‌گیرد. انتخاب مسیر تحقیق، راهی را که محقق از طریق آن به گردآوری داده‌ها می‌پردازد، تحت تأثیر قرار می‌دهد. این تحقیق از نوع کیفی است.

این پژوهش از نوع تحقیقات توصیفی-پیمایشی است زیرا هدف آن، بررسی توزیع ویژگی‌هایی است که تحت تأثیر آنها، ارتباط جامعه‌ی آماری یعنی جوانان شهر تهران با مسجد، سنجیده می‌شود و با انجام مصاحبه‌ها نیز به بررسی همین متغیرها یعنی مؤلفه‌ها و عوامل افزایش ارتباط جوانان با مسجد پرداخته می‌شود.

۳-۱. روش‌های گردآوری داده‌ها

روش گردآوری داده‌ها در این تحقیق، مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی است. ابزار گردآوری داده‌ها مصاحبه است که در آن از روش دلفی^۱ برای ابزار مصاحبه (بررسی

1. Delphi Technique

دیدگاه‌های جمعی از صاحب‌نظران در موضوع تحقیق) استفاده می‌شود. در این پژوهش از ابزار مصاحبه استفاده شد تا اطلاعات مورد نیاز از طریق ارتباط مستقیم بین پرسش‌گر و پاسخ‌گو گردآوری شود.

۲-۳. روش‌های تحلیل داده‌ها

در تحقیق پیش رو برای تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از روش تحلیل مضمون مبتنی بر مصاحبه‌های علمی استفاده گردیده است، که در ادامه به توضیح این روش پرداخته خواهد شد. لازم به یادآوری است که در این تحقیق و امثال آن می‌توان از روش‌های دیگری برای تحلیل داده‌ها استفاده کرد، اما روش تحلیل مضمون با توجه به دقت‌های متنی می‌تواند نیاز ما را در رسیدن به هدف تحقیق مرتفع نماید. لذا با استناد به متون حاصل از مصاحبه با صاحب‌نظران سعی شد به توصیفی از وضعیت موجود در زمینه‌ی ارتباط جوانان با مساجد و ترسیم وضعیت مطلوب پرداخته شود.

روش تحلیل مضمون یکی از قوی‌ترین روش‌هایی است که می‌تواند قطعات گسسته و پراکنده واقعیت اجتماعی را به روشی نظام‌مند در کنار یکدیگر سازمان داده و تصویری جامع از آن ارائه دهد. تحلیل مضمون یک راهبرد تقلیل و تحلیل داده‌ها است که توسط آن داده‌های کیفی تقسیم‌بندی، طبقه‌بندی، تلخیص و بازسازی می‌گردند. تحلیل مضمون اصولاً یک راهبرد توصیفی است که یافتن الگوها و مفاهیم مهم را از درون مجموعه داده‌های کیفی تسهیل می‌نماید (Given, 2008, p. 867). در واقع به تحلیل مضمون باید به مثابه‌ی یک روش بنیادین برای تحلیل کیفی نگریست؛ زیرا این روش مهارت‌های محوری برای انجام بسیاری از شکل‌های دیگر تحلیل کیفی را فراهم می‌آورد (Braun & Clarke, 2006, pp. 77-101).

۳-۳. جامعه و نمونه

در این پژوهش چون به دنبال تحلیل‌های عمیق و زیربنایی در خصوص عوامل تأثیرگذار در ارتباط جوانان با مسجد بودیم لذا ترجیح داده شد به جای مصاحبه با

نمونه‌های مستخرج از خود جامعه‌ی آماری، یعنی جوانان شهر تهران، با افراد صاحب‌نظری مصاحبه شود که با نمونه‌های آماری ارتباط دارند و با ویژگی‌ها و خصوصیات آن‌ها آشنایی کامل دارند و می‌دانند که چه عواملی در افزایش ارتباط آن‌ها با مسجد اثرگذار هستند.

این افراد که از سه گروه ویژه یعنی «صاحب‌نظران و محققان حوزه‌ی نماز و مسجد»، «امامان جماعت و افراد فعال در مسجد» و «مسئولان اجرایی نهادهای فعال در حوزه‌ی نماز و مسجد»، انتخاب شده‌اند یک امتیاز دیگر نیز دارند و آن این‌که، اگر نمونه‌ی آماری از بین خود جوانان بودند، آن‌ها صرفاً تجربیات شخصی خود را منتقل می‌کردند، ولی گروه‌های مذکور در ارتباط گسترده‌ای که با جوانان مختلف دارند و با آشنایی که با مسائل جامعه‌شناسی رفتاری و نیز مسائل مدیریتی مسجد دارند، نگاه به مراتب جامع‌تر و فراگیرتری خواهند داشت. لذا نمونه‌ی آماری این پژوهش عبارت است از بیست و پنج نفر از صاحب‌نظران و محققان حوزه‌ی نماز و مسجد، امامان جماعت و افراد فعال در مسجد و مسئولان اجرایی نهادهای فعال در حوزه‌ی نماز و مسجد. در جدول شماره (۲) نمونه‌ی آماری مشاهده می‌گردد:

جدول ۲- نمونه‌ی آماری مصاحبه‌شوندگان

شماره نمونه	نام خانوادگی	تخصص علمی و شغلی مرتبط
۱	بی‌نام (حسب درخواست مصاحبه‌شونده)	امام جماعت مسجد
۲	آقای دکتر مهدی‌زاده	استاد حوزه و دانشگاه در رشته فقه
۳	خانم مهانیان	استاد حوزه‌ی علمیه
۴	خانم دکتر حسینی	استاد حوزه‌ی علمیه
۵	آقای دکتر خاکپور	استاد حوزه‌ی علمیه
۶	آقای دکتر میری	استاد قرآن و مبلغ برگزیده‌ی سال ۹۴
۷	خانم اشتری	مربی قرآن و فعال در حوزه‌ی فرهنگی

شماره نمونه	نام خانوادگی	تخصص علمی و شغلی مرتبط
۸	حجه الاسلام دکتر احد عبدالهی	مدرس حوزه و متخصص تاریخ اسلام
۹	آقای محمدی	نمازگزار و عضو هیأت امناء
۱۰	حجه الاسلام محمدصادق عبدالهی	روحانی مبلغ و امام جماعت غیر ثابت
۱۱	آقای دکتر مرادی	پزشک نمازگزار (باتجربه قدیمی)
۱۲	حاج آقا ابراهیمی	مبلغ دینی با مطالعات حوزوی
۱۳	بی نام (حسب درخواست مصاحبه شونده)	استاد حوزه‌ی علمیه
۱۴	آقای دکتر ایزدی	استاد رشته الهیات
۱۵	حجه الاسلام موسوی	امام جماعت مسجد
۱۶	بی نام (حسب درخواست مصاحبه شونده)	عضو عالی رتبه در سازمان تبلیغات
۱۷	آقای صالحی	خادم یکی از مساجد فعال
۱۸	آقای مهدیان	از مسئولان عالی رتبه ستاد اقامه‌ی نماز
۱۹	آقای صفری	مسجدی، مداح اهل بیت، مدیر کاروان حج
۲۰	حجه الاسلام یعقوبی	امام جماعت مسجد
۲۱	آقای جلالی	نمازگزار و عضو هیأت امناء
۲۲	آقای شاکری	نمازگزار قدیمی و ثابت
۲۳	حجه الاسلام یثربی	امام جماعت مسجد
۲۴	حجه الاسلام صمدی	محقق و پژوهشگر دینی
۲۵	آقای چراغی	نمازگزار قدیمی و ثابت

۳-۴. روش نمونه‌گیری مصاحبه

برای انتخاب نمونه‌ها برای مصاحبه از چند طریق اقدام شد:
اولاً حسب ارتباط و آشنایی که با ستاد اقامه‌ی نماز و سازمان امور مساجد وجود داشت، از برخی کارشناسان این نهادها استفاده شد.

ثانیاً با نظر به تحقیقات صورت گرفته در حوزه‌ی نماز و افرادی که در مباحث دینی و تربیتی صاحب نظر بودند، چند نفر نیز از این طریق انتخاب شدند. ثالثاً حسب شناخت تجربی با برخی امامان جماعت موفق که البته برخی از آنها خارج از تهران بودند، از آنها درخواست مصاحبه گردید. رابعاً نظر به نیاز و لزوم توجه به حوزه‌ی زنان، تلاش شد تا بخشی از مصاحبه‌شوندگان از میان زنان انتخاب شوند.

۵-۳. روایی و پایایی ابزار جمع‌آوری اطلاعات

بعد از تدوین پرسش‌ها - از طریق بررسی تحقیقات صورت گرفته و خصوصاً با نظر به متون دینی در حوزه‌ی جوان و مسجد و نیز تعمق در اندیشه‌های امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری (دام عزه) - به منظور بررسی روایی کلیت پرسش‌ها و ارزیابی میزان انطباق پرسش‌های طرح شده با موضوع تحقیق و توانایی آن‌ها برای سنجش متغیرها و سازه‌های تحقیق؛ و بررسی این نکته که آیا لازم است پرسش‌های جدیدی اضافه شود یا برخی از پرسش‌ها حذف گردند، چند جلسه با کارشناسان و محققان این حوزه برگزار گردید و اصلاحات لازم بر روی پرسش‌ها اعمال گردید.

۶-۳. مراحل انجام و به کارگیری روش

با توجه به روش تحلیل مضمون به تفسیر مضامین برخاسته از بیست و پنج مصاحبه در سه مرحله پرداخته شد تا اینکه اشباع نظری حاصل گردید. در مرحله‌ی اول، مضامین پایه‌ی هر مصاحبه به طور دقیق مطالعه و گزارش شد. در مرحله‌ی دوم تحلیل و استخراج مضامین سازمان یافته از مضامین پایه صورت گرفت و در نهایت در مرحله‌ی سوم، به استخراج مضامین فراگیر پرداخته شد.

۴. یافته‌های تحقیق

حسب مصاحبه‌های انجام گرفته با بیست و پنج نفر از افرادی که خصوصیات‌شان قبلاً

ذکر شد، «مؤلفه‌ها» و «عوامل» تأثیرگذار بر ارتباط جوانان با مسجد احصاء شدند. تفاوت «مؤلفه» با «عامل» آن است که «مؤلفه‌ها»ی تأثیرگذار، به خودی خود بار ارزشی مثبت یا منفی ندارند و بلکه به فراخور ایفای نقش خود به عامل مثبت یا منفی تبدیل می‌شوند؛ به بیانی دیگر، دوجبهی هستند؛ اما عوامل دارای بار ارزشی هستند. به عنوان مثال؛ «خانواده» به عنوان یک مؤلفه‌ی مهم و اثرگذار در ارتباط داشتن جوانان با مسجد محسوب می‌شود. حال اگر نهاد خانواده کمال یافته بود و در جامعه‌پذیری فرزندان خود در جامعه دینی، نقش مناسبی از خود بروز داد، در چنین وضعیتی، «تربیت دینی و عادت دادن جوانان به مسجد رفتن از دوران کودکی» به عنوان یکی از «عوامل» اساسی در افزایش ارتباط جوانان با مسجد قلمداد می‌شود.

در مرحله‌ی اول از تحلیل مضمون ابتدا به کدگذاری توصیفی مصاحبه‌های صورت گرفته پرداختیم. بدین گونه که پس از پیاده‌سازی و ویرایش دقیق متن مصاحبه‌ها، با مطالعه‌ی دقیق و خط به خط مصاحبه‌ها، مضامین پایه استخراج و کد به آنها اختصاص یافت. سپس متن هر ردیف مطالعه و کدهای اولیه استخراج گردیدند. در مرحله‌ی بعد به صورت دقیق، همه‌ی مضامین مصاحبه‌ها استخراج گردید. تمرکز این مرحله بیشتر بر کدها و مفاهیم است نه داده‌ها. البته ممکن است کدها و مفاهیم جدیدی نیز در این مرحله ظهور یابند، لیکن وظیفه اصلی، مرور و بررسی کدهای اولیه (مضامین پایه) است و به سوی سازماندهی موضوعات، مفاهیم، دسته‌بندی‌ها و تعریف محور مفاهیم اصلی در تحلیل حرکت می‌کنیم.

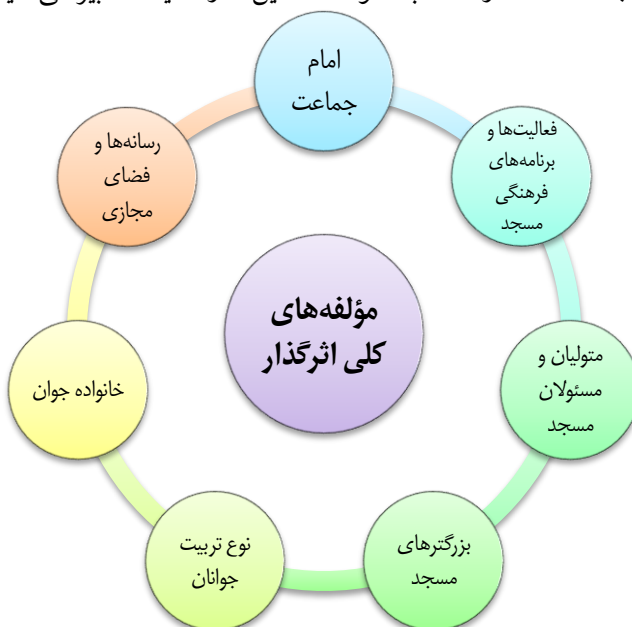
۴-۱. عوامل تأثیرگذار بر افزایش ارتباط جوانان با مسجد (مضامین پایه)

این تحقیق درواقع، «نیازسنجی» از ارتباط جوانان با مسجد است و به بررسی عواملی می‌پردازد که افزایش ارتباط جوانان با مسجد، مستلزم و نیازمند توجه به این عوامل و بسترسازی لازم در جهت فراهم شدن آنها است. بر این مبنا، مهم‌ترین عوامل افزایش دهنده‌ای که از مجموع نظرات مصاحبه‌شوندگان استخراج گردیده است، تحت مؤلفه‌هایی است که در جدول شماره (۳) آورده شده است.

۲-۴. مؤلفه‌های کلی اثرگذار (مضامین سازمان یافته)

براساس مصاحبه‌های صورت گرفته، مؤلفه‌های کلی که در حقیقت همان مضامین سازمان یافته‌ی تحقیق هستند و می‌توانند به شکل بالقوه بر افزایش ارتباط جوانان با مسجد اثرگذار باشند عبارتند از:

- (۱) امام جماعت
 - (۲) فعالیت‌ها و برنامه‌های فرهنگی مسجد
 - (۳) متولیان و مسئولان مسجد
 - (۴) بزرگ‌ترهای مسجد
 - (۵) نوع تربیت جوانان
 - (۶) خانواده‌ی جوان
 - (۷) رسانه‌ها و فضای مجازی
- نمودار (۱) در حقیقت نشان‌دهنده‌ی مؤلفه‌های کلی اثرگذار بر افزایش ارتباط جوانان با مسجد است که از آن‌ها به عنوان مضامین سازمان یافته تعبیر می‌کنیم:

نمودار ۱- مؤلفه‌های کلی اثرگذار بر افزایش ارتباط جوانان با مسجد (مضامین سازمان یافته)

۳-۴. مضامین فراگیر

در گام آخر تحلیل مضمون به ادغام مضامین سازمان‌دهنده پرداخته شد که سه مضمون اصلی (فراگیر) حاصل شد که عبارتند از:

۱. تربیت، شامل نوع تربیت جوانان و خانواده‌ی جوان؛
۲. محیط، شامل متولیان و مسئولان مسجد، امام جماعت و بزرگ‌ترهای مسجد؛
۳. فعالیت‌ها و رسانه، شامل فعالیت‌ها و برنامه‌های فرهنگی مسجد و رسانه‌ها و فضای مجازی.

در جدول شماره (۳) با استفاده از روش تحلیل مضمون، مقوله‌ها و مضامین استخراج‌یافته در قالب ۳ مضمون اصلی (فراگیر)، ۷ مضمون سازمان‌دهنده و ۶۱ مضمون پایه نشان داده شده است.

جدول ۳- مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه تحقیق

مضامین اصلی (فراگیر)	ردیف	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
تربیت	۱	نوع تربیت جوانان	- تقویت ایمان و تقوای جوانان از طریق آموزش و آگاهی‌بخشی - تبیین ضرورت و هدف از شرکت در مسجد برای جوانان - فرهنگ‌سازی در مورد اهمیت حضور در مسجد - اقناع درونی جوان و درونی‌سازی اعتقاد به حضور در مسجد - ایجاد بینش صحیح و اصولی در جوانان - استفاده از ظرفیت رسانه‌های گروهی و مورد پسند جوانان - در آموزش‌های دینی - نزدیک بودن بنای مساجد و مدارس به هم

مضامین اصلی (فراگیر)	ردیف	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
	۲	خانواده جوان	- واگذاری اداره امور پرورشی مدارس به مساجد - تأثیرپذیری مثبت از محیط مدرسه، معلمان اساتید و همکلاسی ها - پیشبرد تربیت دینی در کنار تعلیم در مدارس
			- تحکیم خانواده ها - حضور والدین و خانواده ها در مساجد - پابندی خانواده ها به مسائل دینی - اهتمام و التزام عملی والدین به حضور در مسجد - پرهیز از افراط در مسائل دینی - توجه به لقمه ی حلال در تربیت فرزندان - تربیت صحیح و انتقال ارزش های دینی از طریق خانواده ها - یاددادن آداب مسجد رفتن به جوانان از سوی خانواده ها - تشویق های غیرمستقیم - ثبت نام فرزندان در مدارس مذهبی
م	۳	متولیان و مسئولان مسجد	- سخت گیرانه نبودن دیدگاه های اهل مسجد و متولیان - پیگیری مشکلات اجتماعی محله در مساجد - ایجاد ارتباطات فراتر از درون مسجد با جوانان - سرکشی و بازدید از منازل جوانان فعال مسجدی و تشویق آنها - تشویق جوانان موفق و فعال در مسجد - وجود افراد فعال و آگاه در بین متولیان مسجد - پاک، پرهیز کار و مخلص بودن متولیان مسجد

مضامین اصلی (فراگیر)	ردیف	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
			- موجه و خوش نام بودن متولیان مسجد - خوش لباس و خوش زبان بودن متولیان - مشارکت دادن جوانان و نوجوانان در برنامه‌ها و خصوصاً برنامه‌ریزی‌های مسجد
	۴	امام جماعت	- مخاطب‌شناسی و تنظیم سخنرانی‌ها و برنامه‌ها با سلايق مخاطب - دیدارهای خارج از مسجد ائمه‌ی جماعت از منازل جوانان و ارتباط با خانواده‌های آنها - داشتن روحیه‌ی انعطاف‌پذیری و برقراری رابطه‌ی دوستانه با جوانان در داخل و خارج از مسجد - صداقت در رفتار و گفتار و یکسان بودن حرف و عمل امام جماعت - علاقه و شور و تحرک در امام جماعت - بالا بودن سطح تحصیلات و سواد امام جماعت - آگاهی‌بخشی و پاسخ‌گویی به نیازهای فکری و عقیدتی جوانان (همراه با کلاس‌های رفع شبهه) - چندبعدی بودن و داشتن توانمندی‌های دیگر در کنار توانمندی اصلی - منظم، مردمی و باحوصله بودن امام جماعت - وجود امام جماعت فعال و دلسوز
	۵	بزرگ‌ترهای مسجد	- الگو و اسوه حسنه بودن از حیث اخلاق و رفتار - خوش رفتاری، عدالت و سایر حسنات اخلاقی در افراد مسجدی

مضامین اصلی (فراگیر)	ردیف	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
فعالیت‌ها و رسانه	۶	فعالیت‌ها و برنامه‌های فرهنگی مسجد	- پذیرش و گشاده‌رویی در مقابل دختران غیرچادری - پذیرش و گشاده‌رویی در مقابل پسران با ظاهر غیرمذهبی - خوش‌لباس و خوش‌زبان بودن نمازگزاران و بزرگترهای مسجد - باسواد بودن و داشتن تحصیلات بالای مسجدی‌ها - موجه بودن افراد مسجدی
			- مرکزیت یافتن مسجد در فعالیت‌های فرهنگی و دینی - توجه به مسجد به عنوان یک نهاد دینی قانونی - مقدم شدن مسجد در قیاس با حسینیه‌ها و تکایا - تقویت کارکرد مسجد در حوزه‌ی مسائل اجتماعی و مرکزیت داشتن آن - تقویت کارکرد علمی مساجد - احیای کارکردهای واقعی و سنتی مسجد - ایجاد جذابیت‌های منطبق بر ذات و فطرت جوانان در فعالیت‌ها - ایجاد محیطی شاداب، صمیمی و جوان‌پسند در مسجد - برپایی فعالیت‌های تفریحی - برگزاری اردوها و مسابقات ورزشی
	۷	رسانه‌ها و فضای مجازی	- بهره‌گیری از فرصت رسانه‌ها و ارتباطات مجازی در راه ترویج دین - وجود ستادها و جبهه‌های منسجم دینی و فرهنگی برای رصد شبهات و پاسخ‌گویی به آنها در رسانه‌ها و فضای مجازی

مضامین اصلی (فراگیر)	ردیف	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
			– یافتن جواب‌های درست برای شبهات جوانان و انتشار در شبکه‌های اجتماعی – راه‌اندازی شبکه‌ها و سایت‌ها و کانال‌های مفید

۴-۴. تحلیل وضعیت موجود و مطلوب ارتباط جوانان با مسجد

پس از تبیین فهرست عوامل و نیز تبیین محورهای کلیدی، حال نوبت آن است تا تحلیل جامعی از وضعیت موجود و مطلوب ارتباط جوانان با مسجد حسب آنچه در مصاحبه‌ها گفته شده ارائه شود تا یافته‌های آن، مبنایی باشد برای نیل به نتیجه‌گیری بهتر و ارائه‌ی پیشنهادهاى راهبردى.

۴-۴-۱. وضعیت موجود

وضعیت موجود در واقع شرایطی است که با توجه به شاخص‌های اعلام‌شده و با توجه به محیط‌های داخل و خارج که هم‌اکنون موجود است، مورد شناسایی قرار می‌گیرد. برای حصول به شناسایی این وضعیت لازم است تا نقاط قوت و ضعف و همچنین فرصت‌ها و تهدیدهای موجود احصاء شود. نقاط قوت و فرصت‌ها در واقع موارد مثبت و تقویت‌کننده موضوع برای رسیدن به هدف می‌باشند و نقاط ضعف و تهدیدها در واقع نکات منفی و تضعیف‌کننده موضوع در راه رسیدن به هدف هستند. در اینجا به بررسی نقاط ضعف و قوت، تهدیدها و فرصت‌های ذکر شده در بیانات مصاحبه‌شوندگان خواهیم پرداخت. لازم به ذکر است که نقاط قوت و ضعف در محیط داخلی و تهدیدها و فرصت‌ها در محیط خارجی شکل می‌گیرند.

الف) نقاط قوت

۱. وجود الگو و اسوه‌های حسنه مسجدی از حیث اخلاق و رفتار

۲. وجود تقوا و ایمان در بین بسیاری از خانواده‌ها
۳. وجود پایگاه‌های بسیج جوانان در مساجد
۴. تأثیر مثبت حضور والدین و خانواده‌ها در مساجد
۵. وجود برنامه‌های جانبی و اردوها
۶. وجود ائمه جماعات باسواد و دارای بیان دلنشین در برخی از مساجد
۷. وجود رابطه‌های دوسویه و دوستانه بین مسئولین مسجد و جوانان
۸. وجود کانون‌های فرهنگی مساجد و کتابخانه‌ها

ب) نقاط ضعف

۱. بی‌جواب ماندن برخی پرسش‌های نمازگزاران جوان به دلیل کم‌سوادی امام جماعت؛
۲. طول دادن نمازهای جماعت توسط برخی از امامان جماعت (سخنرانی بین نماز و...)
۳. نامنظم و غیرمستقر بودن امام جماعت؛
۴. مسن و بی‌حال بودن ائمه جماعات؛
۵. تراکم نامتوازن حضور جوانان در مساجد؛
۶. امکانات نامناسب مساجد؛
۷. وضعیت ظاهری نامناسب برخی از مساجد؛
۸. پارتی‌بازی برخی متولیان مسجد؛
۹. رفتار نادرست و دون شأن برخی از مسجدی‌ها.

ج) فرصت‌ها

۱. وجود برخی ستادها و جبهه‌های منسجم دینی و فرهنگی برای رصد شبهات و پاسخ‌گویی به آن‌ها
۲. وجود برخی شبکه‌ها و سایت‌ها و کانال‌های مفید
۳. وجود ذهنیت مثبت نسبت به مسجدی‌ها

د) تهدیدها

۱. تهاجم فرهنگی
۲. تمسخر توسط گروه همسالان
۳. تضعیف جایگاه مسجد در جنگ نرم
۴. وجود برخی از تبلیغات در مورد ریاکار بودن مسجدی‌ها
۵. عامل مزاحم بودن فناوری و وسائل ارتباطی (مانند بازی‌های رایانه‌ای)
۶. کشانده شدن جوانان توسط ماهواره به سمت مهمانی‌های شبانه و مشروبات الکلی
۷. تأثیر مخرب تبلیغات ضد دینی در شبکه‌های ماهواره‌ای و اینترنتی
۸. غرق شدن جوانان در دنیای مجازی

۲-۴-۴. وضعیت مطلوب

وضعیت مطلوب در واقع شرایطی است که بر اساس اسناد بالادستی و نظر ذی‌نفعان و بر اساس شاخص‌های موجود تبیین می‌گردد. برای تبیین وضعیت مطلوب لازم است تا ابتدا شاخص‌ها شناسایی شوند و بر اساس این شاخص‌ها، وضعیت مطلوب را ترسیم نماییم و البته این موضوع نیاز به ارزیابی دقیقی دارد، لکن در این مجال بر اساس اظهارات مصاحبه‌شوندگان به بررسی وضعیت مطلوب می‌پردازیم.

موارد ذیل از میان صحبت مصاحبه‌شوندگان به عنوان مؤلفه‌ها و شاخص‌های وضعیت مطلوب بیان شده‌اند:

الف) تضمین سلامت زندگی اجتماعی

ب) انجام کارهای علمی در مساجد

ج) مقدم بودن مسجد در قیاس با حسینیه‌ها و تکایا

د) پیگیری مشکلات اجتماعی، اعتیاد، ازدواج، فضای محله و بقیه‌ی مسائل در

مساجد

ه) حضور پررنگ همه اقشار و جوانان در مسجد

و) جذب حداکثری نخبگان و حتی افراد کم‌اعتقاد به مسجد

ز) انتخاب مسجد به عنوان اولین اولویت مردم
ح) ایفای نقش مسجد به عنوان یک نهاد فرهنگی مرکزی
ط) ایجاد محیطی شاداب و جوان‌پسند در مسجد و ایجاد بسترهای لازم برای ایفای نقش‌های شهروندی و اجتماعی
ی) جریان‌ساز و تأثیرگذار بودن مسجد در پیشرفت جامعه

۵. بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

بحث

در این تحقیق به بررسی مؤلفه‌ها و عوامل افزایش ارتباط جوانان با مسجد پرداخته شد و در آن به جای استفاده مستقیم و بی‌زحمت و دردسر از نظریه‌های غربی در حوزه‌ی رفتارشناسی، روانشناسی رفتاری و یا جامعه‌شناسی رفتاری، ضمن طرح و بررسی آن نظریه‌ها و تبیین نقاط ضعف و نارسایی‌های آن‌ها، نظریه‌ی «عمل صالح» مبتنی بر متون اصیل دینی که منطبق بر واقعیات زندگی بشر و جهان زیستی وی است ارائه گردید؛ این نظریه که تجربه‌پذیر نیز می‌باشد، از نوآوری‌های این تحقیق به حساب می‌آید.

انگیزه‌ی اصلی مؤلفان در ورود به این بحث جدید و سنگین، اجتناب از پایه‌ریزی مبانی نظری تحقیقات دینی بر اساس نظریات غربی و دچار التقاط شدن در محتوای تحقیق بود. زیرا چنان‌که در ضمن تحقیق نیز آمده، نظریات غربی تحت جهان‌بینی خاصی و با نگاه دیگری به انسان، جهان، نیازها و منافع وی عرضه شده‌اند و از تبیین رفتارهای انسان واقعاً ناتوانند و ناگفته پیداست که پی‌ریزی تحقیق بر اساس آن مبانی، خروجی‌اش نیز در همان ساحت و چارچوب بوده و رنگ و بوی مدل رفتارهای غربی‌ها را خواهد داشت؛ یعنی تحلیل و سنجش رفتار «ارتباط با مسجد» بر اساس نظام فکری «هزینه و سود» در برآورده‌سازی یکی از «نیاز»های مادی و دنیوی. حال آنکه در جهان‌بینی واقع‌گرای دینی همه چیز و همه رفتارها برآمده از نیاز نیستند. ضمن اینکه رفتارهای برآمده از نیاز نیز منحصر در نیازهای دنیوی نخواهند بود. این همان چیزی است که متأسفانه در برخی از حوزه‌ها بدان مبتلا شده‌ایم و بجای بررسی مسئله از منظر

داشته‌های خودی و درک واقعی چالش‌ها، با ابتناء به نظریه‌های غربی به بیراهه رفته و ضمن فراموش نمودن چالش‌های واقعی، مشکلات کاذب را به‌جای آنها گرفته و کار را دشوارتر ساخته‌ایم. نظریه‌ی «عمل صالح» حرف اول و آخر در رفتارشناسی دینی نیست و هنوز در ابتدای کار خود است و بی‌گمان نیاز دارد تا توسط محققان دیگر پربارتر شده و وزین‌تر از قبل ارائه گردد.

نتیجه‌گیری

با توجه به مصاحبه‌های صورت گرفته با نخبگان و صاحب‌نظران در موضوع تحقیق، مؤلفه‌های کلی اثرگذار بر افزایش ارتباط جوانان با مسجد در قالب سه مضمون فراگیر (۱) تربیت، (۲) محیط و (۳) فعالیت‌ها و رسانه‌ها؛ شامل هفت مضمون سازمان‌دهنده به شرح ذیل بیان شد: (۱) امام جماعت، (۲) فعالیت‌ها و برنامه‌های فرهنگی مسجد، (۳) متولیان و مسئولان مسجد، (۴) بزرگ‌ترهای مسجد، (۵) نوع تربیت جوانان، (۶) خانواده‌ی جوان و (۷) رسانه‌ها و فضای مجازی.

هر کدام از مؤلفه‌های مذکور شامل عواملی بود که همان مضامین پایه در این تحقیق محسوب می‌شوند. از میان ۶۱ عامل (مضمون پایه)، ده عامل که بیشتر مورد تأکید کارشناسان مذهبی و فرهنگی به عنوان عوامل تأثیرگذار بر افزایش ارتباط جوانان با مسجد قرار گرفت، به عنوان نتایج کاربردی عمده این تحقیق به شرح ذیل است:

۱. احیای کارکردهای سنتی مسجد در کنار محوریت یافتن مسجد در امور فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، علمی و اقتصادی
۲. بالابودن سطح تحصیلات و سواد امام جماعت به منظور پاسخ‌گویی به شبهات و پرسش‌های جوانان
۳. حسن خلق و برخورد صمیمانه امام جماعت
۴. جوان، صبور و باحوصله بودن امام جماعت
۵. مشارکت دادن جوانان در مدیریت مسجد و در تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌ها

۶. افزایش برنامه‌های جنبی و کلاس‌های آموزشی در مسجد

۷. اقناع درونی و باورپذیری جوانان

۸. متدین بودن و داشتن تربیت دینی

۹. مخلص و صادق بودن امام جماعت و یکی بودن رفتار و گفتارش

۱۰. با اخلاص و درستکار بودن مسجدی‌ها و داشتن رفتار اسلامی خارج از مسجد
از دیگر یافته‌های این تحقیق بیان وضع موجود در زمینه ارتباط جوانان با مسجد بود که از طریق ارائه‌ی نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای پیش رو در این حوزه است و از داخل بیانات مصاحبه‌شوندگان استخراج و ارائه گردید. از مهم‌ترین نقاط قوت به "وجود الگو و اسوه‌های حسنه‌ی مسجدی از حیث اخلاق و رفتار"، نقاط ضعف به "بی‌جواب ماندن برخی پرسش‌های نمازگزاران جوان به دلیل کم‌سواد‌ی امام جماعت"، فرصت‌ها به "وجود برخی ستادها و جبهه‌های منسجم دینی و فرهنگی برای رصد شبهات و پاسخ‌گویی به آنها" و تهدیدها به "تهاجم فرهنگی" می‌توان اشاره نمود؛ همچنین بر اساس اظهارات مصاحبه‌شوندگان به بررسی وضعیت مطلوب در زمینه‌ی ارتباط جوانان با مسجد پرداخته شد که از جمله مهم‌ترین شاخص‌های شرایط مطلوب "انجام کارهای علمی در مساجد" است.

پیشنهادهای

در مصاحبه‌های انجام‌شده پیشنهادهایی نیز برای بهبود وضعیت ارتباط جوانان با مسجد ذکر شده است که به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود:

- ❖ ترویج طرح‌های مهمی مانند طرح صالحین و یاوران مساجد
- ❖ تشکیل شورای سیاست‌گذاری هر مسجد
- ❖ انتخاب جوانان نمونه‌ی مسجدی
- ❖ ایجاد نگاه جدید و بهره‌گیری از روش‌های جدید برای جذابیت بخشیدن به مسجد برای جوانان
- ❖ تدوین سیاست‌های کلی برای ارتقاء وضعیت معماری مساجد

- ❖ بهره‌گیری از روش‌های غیرمستقیم تبلیغی برای جذب جوانان
- ❖ به فعلیت رساندن اراده‌ی نهفته‌ی مسئولان در زمینه‌ی جذب جوانان به مسجد
- ❖ تفویض برنامه‌ریزی برای مساجد به جوانان و توجه به برنامه‌ریزی متمرکز و گسترده

- ❖ فراهم کردن بستر مناسب برای ایجاد حس تعلق به مسجد در همگان
- ❖ حضور افراد مختلف با سلايق گوناگون و تخصص‌های متفاوت

۳۰۱
مطالعات
حکمرانی اسلامی

بررسی مؤلفه‌ها و عوامل افزایش ارتباط جوانان با مسجد، مبتنی بر نظریه‌ی عمل صالح

فهرست منابع

* قرآن کریم.

- آزاد ارمکی، تقی. (۱۳۸۱). نظریه‌های جامعه‌شناسی (چاپ دوم). تهران: سروش.
- جلالی، محمدحسین. (۱۳۸۱). علت دین‌گزینی جوانان (چاپ اول). تهران: چکیده.
- جیمز، آرتور فینچ و همکاران. (۱۳۷۹). مدیریت، سازماندهی، رهبری، کنترل (مترجمان: علی پارسائیان و سیدمحمد اعرابی، چاپ دوم). تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- حسین زاده، علی؛ نیازی، محسن. (۱۳۹۹). بررسی عوامل مؤثر بر گرایش جوانان به نماز جماعت (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه کاشان). فیض، ۲۳(۷)، ص ۷۵۶-۷۶۳.
- خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۵/۱۰/۱۹). بیانات در دیدار با مردم قم. برگرفته از پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری: <https://farsi.khamenei.ir>
- خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۹/۰۷/۲۰). پیام مقام معظم رهبری به اجلاس سراسری نماز. برگرفته از پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری: <https://farsi.khamenei.ir>
- خمینی، سیدروح (۱۳۸۵). صحیفه نور (ج ۶ و ۱۳). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمه الله.
- دوغان، محمدزکی. (۱۳۸۴). تأثیر نماز بر شخصیت جوان و عوامل مؤثر بر گرایش جوانان به نماز از دیدگاه متون دینی. (استاد راهنما: محمدعلی حاجی ده آبادی). پایان نامه کارشناسی ارشد. جامعه المصطفی العالمیه، دانشکده الهیات و معارف اسلامی.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). لغت‌نامه دهخدا (ج ۵، چاپ دوم). تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (بی‌تا). مفردات الفاظ القرآن. تحقیق ندیم مرعشی. دارالکتب العلمیه.
- رضایی، علی. (۱۳۸۲). جایگاه مساجد در فرهنگ اسلامی. قم: ثقلین.

ریتزر، جورج. (۱۳۷۹). نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر (مترجم: محسن ثلاثی، چاپ چهارم). تهران: انتشارات علمی.

زیبیدی، محمد مرتضی. (بی‌تا). تاج العروس (من اهر القاموس) (ج ۲). لبنان: منشورات دار مکتبة الحیة.

سازمان ملی جوانان. (۱۳۹۰). مجموعه مصوبات شورای عالی جوانان. تهران: سازمان ملی جوانان.

عسکریان، مصطفی. (۱۳۸۳). روابط انسانی و رفتار سازمانی (چاپ دوم). تهران: امیرکبیر.

عمید، حسن. (۱۳۸۶). فرهنگ فارسی عمید (چاپ سی و پنجم). تهران: امیرکبیر.

کردستانی، عباس. (۱۳۸۳). عوامل مؤثر بر پایین بودن میزان ارتباط جوانان با مساجد در استان کرمان. پژوهشگران فرهنگ، ۲(۴)

کریمی، یوسف. (۱۳۸۴). روان‌شناسی شخصیت (چاپ پانزدهم). تهران: پیام نور.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۸۲ق). روضه کافی (ج ۱). تهران: دار الکتب الاسلامیه.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۸۸ق). کافی (ج ۲ و ۸، چاپ دوم). تهران: دار الکتب الاسلامیه.

مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۳ق). بحارالانوار (ج ۴۱، چاپ دوم). بیروت: دارالوفاء.

محمدی، محسن. (۱۳۸۳). علل نمازگریزی و نقش رسانه در گسترش نماز (چاپ اول). قم: مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیما.

منصوری، خلیل. (۱۳۸۶). عوامل جذب جوانان و نوجوانان به مسجد. قم: ثقلین.

نجفی، محمدحسن. (۱۳۹۲ق). جواهر الکلام (ج ۱۴). تهران: دارالکتب الاسلامیه.

نظیف، محمد. (۱۳۸۹). حکمت نماز و علل کم‌توجهی بعضی جوانان به نماز و راهکارها (چاپ اول). تهران: امید مهر.

نوروزی، فیض الله؛ فرهادیان، سعید. (۱۳۹۳). بررسی عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر

دین‌داری جوانان. مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ۱۳(۱)، ۷-۳۰.

هرسی، پاول؛ بلانچارد، کنت. (۱۳۷۵). مدیریت رفتار سازمانی (مترجم: علی علاقه‌بند). تهران: امیرکبیر.

Braun, V. & Clarke, V.(2006). Using Thematic Analysis in Psychology, *Qualitative Research in Psychology*. Vol 3. pp. 77-101.

Given, L.M. (Ed). (2008). *The Sage Encyclopedia of Quantitative Research Methods*. Vols. 1&2. California.

References

* The Holy Qur'an

- Aazad Armakī, T. (2002). *Theories of sociology* (2nd ed.). Tehran: Soroush. [In Persian]
- Amid, H. (2007). *Amid Persian dictionary* (35th ed.). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Askarian, M. (2004). *Human relations and organizational behavior* (2nd ed.). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77–101.
- Dehkhoda, A. A. (1998). *Dehkhoda dictionary* (Vol. 5; 2nd ed.). Tehran: Publications and Printing Institute for Tehran University. [In Persian]
- Doghan, Mohammad Zaki. (2005). The effect of prayer on the personality of the young and the factors affecting the tendency of young people to pray from the perspective of religious texts. (Supervisor: Mohammad Ali Haji Dehabadi). Master's thesis. Al-Mustafa Al-Alamiyah University, Faculty of Theology and Islamic Studies.
- Esfahani, R. (n.d.). *Mufradat al-faz al-Quran* (N. Mar'ashi, Ed.). Dar al-Kutub al-'Ilmiyya.
- Given, L. M. (Ed.). (2008). *The Sage encyclopedia of quantitative research methods* (Vols. 1 & 2). California.
- Hersey, P., & Blanchard, K. (1996). *Organizational behavior management* (A. Alagheband, Trans.). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Hosseinzadeh, Ali; Niazi, Mohsen. (2019). Investigating the factors affecting the tendency of young people to pray in congregation (case study: Kashan University students). *Feiz*, 23(7), pp. 756-763.
- James, A. F., et al. (2000). *Management, organization, leadership, control* (A. Parsaian & S. M. A'rabi, Trans., 2nd ed.). Tehran: Daftar-e Pazhouhesh-haye Farhangi. [In Persian]

- Jalali, Mohammad Hossein. (2002). *The cause of youth apostasy* (first edition). Tehran: Abstract. [In Persian]
- Karimi, Y. (2005). *Personality psychology* (15th ed.). Tehran: Payam Noor. [In Persian]
- Khamenei, S. A. (19/10/1375). Statements in a meeting with the people of Qom. Retrieved from the Supreme Leader's information website: <https://farsi.khamenei.ir> [In Persian]
- Khamenei, S. A. (20/07/1389). Message of the Supreme Leader to the National Prayer Meeting. Retrieved from the Supreme Leader's information website: <https://farsi.khamenei.ir> [In Persian]
- Khomeini, S. R. (2006). *The book of light* (Vols. 6, 13). Tehran: The Office of Preparation and Publications of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Kulayni, M. b. Ya'qub. (1962). *Rawdat al-Kafi* (Vol. 1). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya. [In Arabic]
- Kurdestani, Abbas. (2004). Factors affecting the low level of youth contact with mosques in Kerman province. *Cultural Researchers*, 2(4)
- Kulayni, M. b. Ya'qub. (1968). *Al-Kafi* (Vols. 2, 8; 2nd ed.). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya. [In Arabic]
- Majlesi, M. B. (1983). *Bihar al-Anwar* (Vol. 41; 2nd ed.). Beirut: Dar al-Wafa. [In Arabic]
- Mansouri, Khalil. (2007). Factors attracting young people and adolescents to the mosque. Qom: Thaqalain. [In Arabic]
- Mohammadi, Mohsen. (2004). Causes of prayer avoidance and the role of the media in the spread of prayer (first edition). Qom: Islamic Research Center of the Iranian Broadcasting Corporation. [In Arabic]
- Najafi, M. H. (1972). *Jawahir al-Kalam* (Vol. 14). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya. [In Arabic]
- National Youth Organization. (2011). *Collection of resolutions of the High Council of Youth*. Tehran: National Youth Organization. [In Persian]

- Nazif, Mohammad. (2010). The Wisdom of Prayer and the Reasons for Some Young People's Lack of Attention to Prayer and the Solutions (First Edition). Tehran: Omid Mehr. [In Persian]
- Norouzi, Feyzollah; Farhadian, Saeed. (2014). A study of social and cultural factors affecting youth religiosity. Strategic Studies on Sports and Youth, 13(1), 7-30.
- Rezaei, Ali. (2003). The Place of Mosques in Islamic Culture. Qom: Thaqalain. [In Persian]
- Ritzer, G. (2000). *Sociological theory in contemporary times* (M. Salasi, Trans., 4th ed.). Tehran: Entesharat-e Elmi. [In Persian]
- Zubaidi, M. M. (n.d.). *Taj al-'Arus (Min Ahr al-Qamus)* (Vol. 2). Lebanon: Manshurat Dar Maktabat al-Hayat. [In Arabic]